

Krajewska, Barbara

Stan i problemy pracy nad słownikiem polskim towarzystw naukowych

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/2, 418-422

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zaopatrywane w szczegółowe katalogi. Stanowiłyby one dla osób zainteresowanych istotną pomoc w studiach, a także utrwałyby wkład pracy scenarzystów i innych realizatorów ekspozycji.

Zbigniew Wójcik

ZAKOŃCZENIE OBCHODÓW STULECIA AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI

17 listopada 1973 r. w Krakowie odbyła się sesja zwyczajna Zgromadzenia Ogólnego Polskiej Akademii Nauk, zamykająca obchody 100-lecia powstania Akademii Umiejętności.

Obrady zagałę przewodniczący Oddziału Krakowskiego i wiceprezes PAN prof. Marian Mięśowicz a referat *Nowe drogi medycyny społecznej* wygłosił prof. Jan Kostrzewski. Sprawozdanie z bieżącej działalności Oddziału PAN w Krakowie złożył jego sekretarz prof. Jerzy Litwiniszyn.

Na sesji tej przewodniczący komitetu obchodów 100 rocznicy powstania Akademii Umiejętności — prof. Emanuel Rostworowski złożył sprawozdanie z przebiegu uroczystości, które zainaugurowane zostały w grudniu 1972 r. w Krakowie¹. Prof. E. Rostworowski podkreślił wkład Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN w organizację uroczystości jubileuszu AU.

Po dyskusji nad referatem i sprawozdaniem część naukową sesji zamknięto. Natomiast miała ona jeszcze część artystyczną, którą stanowił recital chopinowski pianistki Haliny Czerny-Stefańskiej.

S. B.

STAN I PROBLEMY PRACY NAD SŁOWNIKIEM POLSKIM TOWARZYSTW NAUKOWYCH

Aktualny stan prac nad *Słownikiem polskich towarzystw naukowych* był przedmiotem konferencji zorganizowanej w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w dniu 11 grudnia 1973 r. W naradzie, której przewodniczyła dyrektor Biblioteki, prof. M. Dembowska, wzięli udział przedstawiciele: Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN (dr W. Rolbiecki), Archiwum PAN (prof. Z. Kolankowski, dr S. Chankowski), samodzielnych bibliotek PAN (mgr D. Majkowska z Biblioteki w Gdańsku, mgr K. Stefanicka z Biblioteki we Wrocławiu, mgr J. Dużyk z Biblioteki w Krakowie), Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (mgr A. Olejniczak) oraz pracownicy Biblioteki PAN w Warszawie (H. Kotarbina, mgr B. Krajewska, mgr J. Majewska-Tronowicz).

Podczas konferencji podsumowano wyniki dotychczasowych prac wykonanych w latach 1968—1973, oraz wskazano na zasadnicze problemy i trudności związane z przygotowywaniem do druku monografii dokumentacyjnej o polskich towarzystwach naukowych.

Biblioteka PAN w Warszawie — w porozumieniu z Zakładem Historii Nauki i Techniki PAN oraz przy poparciu Rady Towarzystw Naukowych i Upowszechniania Nauki PAN — podjęła w 1968 r. inicjatywę zespołowego opracowania *Informatora o polskich towarzystwach naukowych*¹. Miał on stanowić efekt zespołowej pracy sa-

¹ Por. informację na ten temat w nrze 2/1973 „Kwartalnika” s. 394—399, a także sprawozdanie z drugiej sesji poświęconej jubileuszowi AU w nrze 4/1973 s. 772—778.

¹ Por. informację na ten temat w nrze 2/1969 „Kwartalnika” s. 430—431, a także w nrze 2/1970, s. 449—450.

modzielnych bibliotek PAN (Warszawskiej, Gdańskiej, Kórnickiej, Krakowskiej i Ossolineum), które zamierzały przygotować materiały dotyczące towarzystw działających w odpowiednich rejonach kraju. Zespół pracowników Biblioteki Gdańskiej podjął się opracowania historii towarzystw działających na terenie Pomorza Gdańskiego i Szczecińskiego; zespół z Biblioteki Krakowskiej — towarzystw z terenu Małopolski i Krakowa; Biblioteka Ossolińskich — towarzystw z terenu dawnej Galicji Wschodniej; Biblioteka PAN w Warszawie — towarzystw działających w Polsce centralnej.

Pierwotna koncepcja publikacji zakładała przygotowanie do druku Informatora (encyklopedii) o wszystkich polskich towarzystwach naukowych działających do 1939 r., przy czym organizatorem i koordynatorem prac w zakresie gromadzenia i opracowywania merytorycznego całości materiałów została Biblioteka PAN w Warszawie. W latach 1968—1969 został tu opracowany projekt instrukcji noty o towarzystwie; przedyskutowany i przyjęty na zebraniu zorganizowanym w Warszawie 13 XII 1969 z udziałem przedstawicieli współpracujących bibliotek oraz Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN. Instrukcja ustaliła zakres i formę prezentacji danych w opracowaniach odnoszących się do poszczególnych towarzystw.

Pod koniec 1969 r. w wyniku dyskusji nad projektem całości wydawnictwa oraz zgodnie z sugestią prof. B. Dobrzańskiego uległa zmianie pierwotna koncepcja informatora. Postanowiono rozszerzyć zasięg chronologiczny publikacji i przygotować *Słownik historyczny polskich towarzystw naukowych od zarania do 1970 r.*, który obejmowałby wszystkie polskie towarzystwa oraz stowarzyszenia naukowe i upowszechniające naukę.

W 1970 r. do współpracy przy *Słowniku* zaproszono działające obecnie towarzystwa naukowe i stowarzyszenia naukowo-techniczne. Swój udział zgłosiło również Archiwum PAN.

Podsumowanie prac naukowo-dokumentacyjnych, prowadzonych przede wszystkim przez Bibliotekę PAN w Warszawie, stanowi przygotowany i opublikowany (na prawach rękopisu) *Wykaz zatytułowany Polskie towarzystwa naukowe od XV wieku*². Opracowali go M. Flis i Julian Wójcik przy współudziale H. Kotarbinskiej. Sporządzony na podstawie materiałów z kartotek gromadzonych w Bibliotece PAN w Warszawie od 1966 r., zawiera propozycje nazw towarzystw — haseł, które winny się znaleźć w *Słowniku*.

Podczas prac przygotowawczych do gromadzenia dokumentacji o poszczególnych towarzystwach uległa zmianie koncepcja całości wydawnictwa. Biorąc pod uwagę dotychczasowy stan literatury dokumentującej działalność towarzystw naukowych działających w Polsce oraz rangę i znaczenie społecznego ruchu naukowego na przestrzeni dziejów, postanowiono rozszerzyć zakres problemowy i chronologiczny przygotowywanego wydawnictwa.

Ustalono zatem, że opracowana zostanie czterotomowa monografia dokumentacyjna o charakterze encyklopedii, która obejmie wszystkie polskie towarzystwa naukowe i prowadzące działalność w zakresie upowszechniania osiągnięć nauki. Obok informacji o poszczególnych towarzystwach (haseł o historii i działalności) winna znaleźć się w niej podstawowa dokumentacja bibliograficzna i źródłowa dotycząca tych towarzystw. Publikacja nosić będzie tytuł *Słownik polskich towarzystw naukowych od XV wieku do chwili obecnej*.

Tom 1 obejmie, aktualnie działające towarzystwa naukowe ogólne, specjalistyczne i naukowo-techniczne (w tym instytuty naukowo-badawcze działające na zasadzie pracy społecznej swych członków).

W tomie 2 znajdują się polskie towarzystwa naukowe, ogólne i specjalistyczne, które zakończyły już swą działalność.

² Por. notatkę o tym Wykazie w „Kwartalniku” nr 2/1973, s. 374—375.

Tom 3 poświęcony będzie działającym obecnie towarzystwom i stowarzyszeniom kulturalnym, które — jako jedną z form swej działalności — prowadzą prace naukowo-badawcze i upowszechnianie osiągnięć nauki. Znajdą się w tym tomie towarzystwa społeczno-polityczne i społeczno-kulturalne, oświatowe, stowarzyszenia przyjaciół i miłośników — regionu, sztuki, itp.

W tomie 4 projektuje się uwzględnić wszystkie polskie towarzystwa naukowe i prowadzące działalność upowszechniania nauki, działające (w przeszłości i obecnie) na emigracji. Znalazłyby się w nim towarzystwa polonijne, aktywne szczególnie w latach utraty przez Polskę niepodległości. Wydaje się, że ranga i znaczenie tych ambasadorów naukowej myśli polskiej — z jednej, a konieczność traktowania społecznego ruchu naukowego polskiej emigracji jako integralnej części polskiego życia naukowego — z drugiej strony — przemawiają za słusznością ustalonej koncepcji.

Jak przedstawia się obecnie stan prac nad *Słownikiem* w zakresie realizacji przyjętej koncepcji?

W ramach pracy nad 1 tomem skoncentrowano się na gromadzeniu opracowań — not o poszczególnych towarzystwach, sporządzonych na podstawie przygotowanej wcześniej instrukcji. W wyniku współpracy Biblioteki PAN w Warszawie z zarządami poszczególnych towarzystw zgromadzony został kompletny materiał do tego tomu, który obejmie ogółem 170 towarzystw naukowych, w tym: 31 towarzystw ogólnych, 117 towarzystw specjalistycznych (jednodyscyplinowych) i 22 stowarzyszenia naukowo-techniczne. Należy przy tym wskazać na poważne trudności metodologiczne, m. in. w kwestii klasyfikacji towarzystw na jedno- i wielodyscyplinowe (ogólne), np. Towarzystwo Przyrodników im. Mikołaja Kopernika.

Analiza zebranego materiału wskazuje, że nie wszyscy autorzy przygotowali opracowania o towarzystwach w sposób właściwy, tj. zgodnie z instrukcją. Noty mają charakter bardzo niejednorodny, zarówno pod względem formy, jak objętości (od kilku do kilkunastu i kilkudziesięciu stron tekstu), przy czym objętość nie jest wcale wyrazem rangi i znaczenia poszczególnych towarzystw. Materiały te stanowią zatem dopiero podstawę do zredagowania not (hasel) syntetycznych. Konieczna będzie współpraca redaktora merytorycznego tomu z autorami not i z Archiwum PAN w zakresie uzupełniania i weryfikacji informacji o działalności towarzystw oraz odpowiedniej dokumentacji bibliograficznej i źródłowej.

Przystępując do przygotowania do druku 1 tomu *Słownika* (zakończenie prac przewiduje się na koniec 1975 r.), Biblioteka PAN w Warszawie opracowała projekt konstrukcji tomu i układu hasła — noty o towarzystwie. Biorąc pod uwagę, że *Słownik polskich towarzystw naukowych* będzie monografią dokumentacyjną o charakterze encyklopedii, w publikacji — obok informacji o poszczególnych towarzystwach — winna się znaleźć podstawowa dokumentacja bibliograficzna i źródłowa, w tym również dane o materiałach archiwalnych do historii polskich towarzystw naukowych.

We wstępie do 1 tomu — obok omówienia całości wydawnictwa, charakterystyki zawartości i układu poszczególnych tomów — przewiduje się zamieszczenie bibliografii prac ogólnych dotyczących polskich towarzystw naukowych. Tom 1, jak również tomy pozostałe, uzupełniać będą indeksy zamieszczone na końcu publikacji: nazw towarzystw, osobowych, nazw miejscowości, dziedzin nauki.

Właściwą część *Słownika* stanowić będą hasła — noty o towarzystwach ułożone według następującego schematu: 1) towarzystwa naukowe ogólne — w porządku alfabetycznym według regionów; 2) towarzystwa naukowe specjalistyczne (jednodyscyplinowe) — w porządku alfabetycznym według dziedzin nauki.

Projekt układu noty o towarzystwie został przygotowany w oparciu o opracowaną wcześniej i posłaną autorom tekstów instrukcję. Nota składać się będzie z trzech części:

W części pierwszej zamieszczone zostaną informacje o nazwie towarzystwa. Podana będzie nazwa używana ostatnio, a dalej — nazwy poprzednie z uwzględnieniem lat, w których były używane. Dla nazw poprzednich sporządzone zostaną odsyłacze umieszczone w odpowiednich miejscach tomu. Nazwy towarzystw w językach obcych znajdują się po nazwie polskiej, w kolejności alfabetycznej. Dalej podane zostaną dane o roku założenia towarzystwa i okresie działalności z zaznaczeniem dat okresowego zawieszenia działalności.

Wymieniona będzie siedziba władz głównych towarzystwa, dalej — w układzie alfabetycznym — siedziby oddziałów. Jeśli siedziba władz ulegała zmianie, uwzględni się wszystkie miejscowości z zaznaczeniem okresu, w którym towarzystwo działało w danej miejscowości.

Następnie umieszczone będą dane o statutach, władzach towarzystwa, z podaniem nazwisk prezesów lub przewodniczących (według stanu do 1973 r.), struktury organizacyjnej z podaniem nazw komisji i sekcji specjalistycznych.

Ważne zdają się być informacje o bibliotece towarzystwa, wielkości i profilu księgozbioru, oraz o archiwum i muzeum, z podaniem ogólnej charakterystyki zbiorów. Na końcu części pierwszej noty znajdują się dane o aktualnej liczbie członków (stan na 1973 r.) oraz ogólne omówienie zakresu działalności towarzystwa, według założeń statutowych.

W drugiej części hasła znajdzie się szkic historyczny, tzn. chronologiczne omówienie form działalności towarzystwa według następującego schematu: 1) działalność naukowo-badawcza, 2) organizacja życia naukowego (sesje, konferencje, zjazdy naukowe), 3) działalność wydawnicza (z podaniem tytułów wydawnictw ciągłych, serii wydawniczych, wykazu wydawnictw zwartych), 4) upowszechnianie osiągnięć nauki oraz 5) współpraca z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i za granicą.

Trzecia część noty zawierać będzie informacje o literaturze i źródłach dotyczących towarzystwa. W wykazie opracowań o danym towarzystwie znajdzie się bibliografia jego prac oraz literatura obejmująca jego historię. W źródłach uwzględnione zostaną wszystkie materiały archiwalne z podaniem rodzaju dokumentów i miejsca ich przechowywania, oraz źródła drukowane, w tym: statuty, sprawozdania, bibliografie, katalogi wydawnicze i biblioteczne.

Projekt hasła do *Słownika* obejmuje obszerny wykaz problemów i informacji, które winny się znaleźć w opracowywanych notach. Jednak realizacja poszczególnych punktów projektu noty stwarza wiele zastrzeżeń i wątpliwości, np. sprawa ustalenia nazwy właściwej przy występowaniu równocześnie kilku różnych nazw towarzystwa, lub ustalenie daty założenia towarzystwa: czy brać za podstawę działalność faktyczną czy dane formalne (zebranie założycielskie lub uchwalenie statutu). Oczywiście jest, że ze względu na okres działalności niektórych towarzystw oraz specyfikę form ich działalności, trudno będzie zastosować pełny projekt hasła noty w odniesieniu do wszystkich towarzystw. Należy np. wskazać na rolę poszczególnych towarzystw w rozwoju badań regionalnych czy niektórych dziedzin nauki; konieczne będzie ustalenie hierarchii ważności różnych form działalności.

W ramach prac nad tomem 2 *Słownika* przygotowano — w oparciu o gromadzone kartoteki — pełny wykaz mających wejść do niego towarzystw. W dalszej kolejności konieczna będzie współpraca Biblioteki PAN w Warszawie z innymi samodzielnymi bibliotekami Polskiej Akademii Nauk i podział zadań w ustalaniu autorów opracowań. Przy gromadzeniu materiałów, do tego tomu wystąpią trudności metodologiczne, wynikające ze specyfiki sytuacji politycznej ziem polskich w okresie zaborów. Trudno będzie ustalić kryterium polskości, a także naukowości niektórych towarzystw. Wiadomo np., że wiele z nich, szczególnie w zaborze pruskim nie ujawniało swej działalności naukowej. Dlatego słuszne są — przyjęte podczas

wstępnych prac nad *Słownikiem* — propozycje bardzo indywidualnego traktowania towarzystw, niezależnie od przyjętych kryteriów ogólnych. Klasyfikacji dokonywać należy po zapoznaniu się z całokształtem działalności towarzystwa. Biblioteka PAN w Warszawie podjęła już prace w kierunku ustalania autorów not do 2 tomu i zamawiania tekstów (do końca 1973 r. zamówiono 64 opracowania). Gromadzona jest w dalszym ciągu bibliografia dotycząca polskich towarzystw naukowych oraz uzupełniająca kartoteka towarzystw która zostanie opublikowana w formie suplementu do ogłoszonego już *Wykazu*.

W ciągu najbliższych dwóch lat (1974—1975) przewidziane jest przygotowanie do druku 1 tomu *Słownika*. Poza bibliotekami Polskiej Akademii Nauk, zadeklarowali pomoc — zwłaszcza przy weryfikacji, uzupełnianiu informacji i dokumentacji źródłowej — przedstawiciele Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN oraz Archiwum PAN. Powołany został komitet redakcyjny 1 tomu *Słownika* w następującym składzie: M. Dembowska (redaktor naczelny), B. Grajewska (redaktor tomu), S. Chankowski, D. Majkowska, B. Olejniczak, W. Rollbiecki, K. Stachowska, K. Stefanička (członkowie komitetu).

Barbara Krajewska

SETNA ROCZNICA ŚMIERCI PAWŁA EDMUNDA STRZELECKIEGO

Rocznica śmierci Pawła Edmunda Strzeleckiego dała okazję do szerszych zainteresowań dziełem tego wielkiego podróżnika i badacza. Trzy instytucje: Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, Instytut Geografii Uniwersytetu Warszawskiego i Oddział Warszawski Polskiego Towarzystwa Geograficznego zorganizowały w dniu 15 listopada 1973 r. wspólną sesję w sali im. Wacława Nałkowskiego Warszawskiego Uniwersytetu oraz specjalną wystawę. Imprezy te spotkały się z żywym zainteresowaniem i to nie tylko wśród geografów. Sama tematyka sesji (w której uczestniczyło około 200 osób) była szeroka i wykraczała daleko poza historie podróży i odkryć badawczych. W. Ślabczyński w referacie pt. *Życie P. E. Strzeleckiego* przedstawił jego podróże i badania w Australii, dzięki którym stanął on w rzędzie największych przyrodników XIX w. Prof. B. Winid ukazał historyczne tło tych podróży — szczególną potrzebę poznania wnętrza Australii, której Strzelecki wyszedł naprzeciw w sposób bezprzykładowy. Dr G. Gromadzki ocenił *Wpływ postaci P. E. Strzeleckiego na podtrzymanie świadomości narodowej i związku etnicznego Polaków w Australii*, a zatem jego współczesną rolę społeczną. Natomiast doc. S. Otok omówił *Udział Polaków w poznaniu Australii*, wśród których Strzelecki był bezwzględnie najwybitniejszą postacią. Należy przyznać, że podjęta przez organizatorów sesji tematyka jest nowatorska, dotychczas nie opracowana a jednocześnie ważna pod względem społeczno-politycznym.

Oprócz sesji — w której udział wzięli również przedstawiciele Ambasady Australii w Warszawie — wybitną rolę popularyzacyjną spełniła wspomniana wystawa pn. *Polski podróżnik i badacz Australii Paweł Edmund Strzelecki*. Ukazywała ona w dokumentach i ilustracjach P. E. Strzeleckiego jako podróżnika i badacza, jego kontakty naukowe oraz dowody uznania okazywane mu w kraju i na kontynencie, do poznania którego się tak waleśnie przyczynił. Osnuty na biograficznych dokumentach, zgromadzonych z bibliotek i zbiorów prywatnych (np. W. Ślabczyńskiego) życiorys wielkiego podróżnika nie mógł nie wzruszać widzów, podobnie jak przykuwały ich uwagę i wywoływały podziw eksponaty obrazujące jego naukowe osiągnięcia. Spośród wybranej literatury o P. E. Strzeleckim, polskiej i anglosaskiej, na pierwszy plan wysuwa się oparta na skrzętnie zebranych dokumentach monografia W. Ślabczyńskiego (1957), choć szereg nowszych przyczynków wyraźnie dowodzi, że o polskim